

om door samenwerking een bepaald onderdeel van onze fauna in korte tijd goed te leren kennen. Geeft U zich s.v.p. spoedig op aan mijn medewerkster, Jkvr. C. E. van Heurn, „Kleine Noordijk”, Wilp (Gld.).

F. G. A. M. SMIT
The Zoological Museum
Tring (Herts.) — Engeland.

DE VINDPLAATSEN VAN HET OERRUND
BOS PRIMIGENIUS BOJ. IN LIMBURG,
IN HET BIJZONDER HET MOERASVEEN
VAN VOERENDAAL.

door
Dr. E. M. KRUYTZER
(Natuurhistorisch Museum, Maastricht).

In de laatste jaren zijn er in Limburg (Roosteren, Elsloo, ten Esschen, Buggenum en Asselt) schedelfragmenten en hoornpitten gevonden van het oerrund, *Bos primigenius* Boj., die meer dan gewone aandacht trokken, omdat de kranten sommige vondsten uitvoerig vermeldten.

Dat het publiek zich voor dergelijke vondsten gaat interesseren, is op zichzelf toe te juichen, maar het ongeluk wil, dat de gelukkige vinder van een dergelijk stuk zich gouden bergen voorstelt of dat de bezitter het als een kostbaar unicum zelf wil bewaren. Een wandeling alleen reeds door het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie te Leiden zou hen ervan kunnen overtuigen, dat dergelijke vondsten in Nederland helemaal niet zeldzaam zijn. Daar liggen ongeveer 10 schedelfragmenten met hoornpitten of in een paar gevallen de hoornpitten alleen, alle in Nederland gevonden. Verder bevinden er zich een groot aantal stukken van het huisrund (*Bos taurus* L.) en van *Bison priscus* Boj.

Zoals men ziet zijn de Bovidae in het Leidse Museum goed vertegenwoordigd. Al deze exemplaren zijn door Professor van der Vlerk uitvoerig beschreven en afgebeeld in de Leidse Geologische Mededelingen. Door deze bewerking is de wetenschap ten zeerste gebaat, maar dat kan men in het algemeen niet zeggen van de stukken, die zich in particulier bezit bevinden.

Ook in Teyler's Museum te Haarlem en in de musea der verschillende universiteiten, bevinden zich vele stukken, afkomstig o.a. uit de Groningse en Friese terpen.

I. Vindplaatsen van *Bos primigenius* Boj. in Limburg.

Crahay, leraar aan het Athenaeum van Maastricht en van 1834—1856 hoogleraar te Leuven, is de eerste, die een vindplaats in Limburg vermeldt. Binckhorst van den Binckhorst ontleent hieraan het volgende: „Bij het graven van de Zuid-Willemsvaart in 1823 en het doorsnijden van het plateau van Caberg vond men in de Loess een groot aantal beenderen van viervoeters, alle afzonderlijk en soms op grote afstand van elkaar, zelfs tot voorbij Smeermaas. Onder deze beenderen bevonden zich: hoornpitten, kiezen, en andere overblijfselen van *Bos primigenius*”.

Rutten vermeldt deze beenderen niet in zijn dissertatie: „Die diluvialen Säugetiere der Niederlande”, maar wel maakt hij melding van een zeer vage mededeling van Binckhorst, dat te Wylré resten van *Bos primigenius* zijn gevonden. Dit zou volgens Rutten de eerste diluviale vondst in Nederland zijn.

Even later maakt Rutten melding van een linker hoornpit, afkomstig van een terrein buiten de Boschpoort in Maastricht, met de aanduiding, dat het zich bevindt in de Leidse collectie, — maar ik kan het in de studie van van der Vlerk nergens terugvinden.

Casimir Ubachs vermeldt in zijn bekende beschrijving „La Station lacustre près de Maastricht” twee beenstukken van *Bos primigenius*, waarvan ook niet bekend is, waar ze zijn gebleven.

En nu komen we aan de twee stukken, die zich in ons museum bevinden. Rector Jos. Cremers heeft ze in het Natuurhistorisch Maandblad van 1927 beschreven en afgebeeld. Het eerste stuk, een schedel met basisstukken van de hoornpitten, wordt reeds bij Rutten genoemd met de vermelding: onbekende herkomst. „Blijkens de kleiresten welke zich in de schedelholte bevinden”, schrijft Rector Cremers, „is het voorwerp zo goed als zeker gevonden in Maastricht zelf. De klei toch vertoont helemaal de eigenschappen van de klei, welke bij het graven voor de aanleg van riolen

te voorschijn komt". Dit stuk zou volgens wijlen Dr. L. Keuller, leraar aan de Gem. H.B.S. gevonden zijn bij het uitdiepen van de vloer der Onze Lieve Vrouwebasiliek (mondelinge mededeling van Rector Cremers). Het tweede stuk, een rechter hoornpit, was gevonden in de Geul bij Houthem-St. Gerlach en door baron de Selys Fanson aan ons museum geschonken. De basisomtrek van deze hoornpit (415 mm) overtreft zelfs de omtrek van de rechter hoornpit (360 mm), „eines gewaltigen Schädels" uit Weerselo, die zich in Zwolle bevindt.

Blijven ons nog te bespreken de recente vondsten, in de inleiding genoemd. Deze vondsten zijn nog niet gedetermineerd. Het mooie stuk van Asselt, een schedelfragment met twee gave hoornpitten, is in 1948 uit dezelfde grintlaag bij de Maas opgebaggerd, als waaruit kort tevoren kiezen en beenstukken van *Elephas primigenius*. De hoornpit, die iets noordelijker bij Buggenum is gevonden, is gewoon uit de Maas opgehaald en bevindt zich thans ook in het museum van Asselt. De ouderdom is dus onbekend. Ditzelfde geldt ook voor de hoornpitten uit Elsloo, die door een Amerikaanse amphibietank uit de Maasoever zijn losgewoeld (1945), en zich thans in particulier bezit in Maastricht bevinden. Omtrent de schedel met hoornpitten, enkele jaren geleden bij Roosteren uit de Maas opgehaald, kon ik geen nadere bijzonderheden verkrijgen, daar de bezitter van het stuk mijn verzoek om inlichtingen niet heeft beantwoord.

De meest merkwaardige vindplaats in Limburg is ongetwijfeld het moerasveengebied van Voerendaal. Daarom zal aan dit gebied een afzonderlijke beschouwing worden gewijd. Bij ten Esschen, een gehucht, dat dit gebied in het noordoosten begrenst, werden in de tweede helft van 1948 twee hoornpitten opgegraven benevens de atlas en een stuk van de draaier. In Februari van dit jaar vond men ongeveer terzelfde plaats 1 of 2 m er van af enkele ribbenfragmenten. Deze stukken werden gevonden in het veen, rustende op een daaronder liggende kleilaag.

Dit was het hele oerrund, waarover in de kranten met zoveel ophef gewag is gemaakt en waarvan een dagbladcorrespondent ons wist te vertellen, dat het geraamte 3 m lang was en volgens een „oudheidkundige" ongeveer 500.000 jaar oud was! Thans bevindt zich het ten Es-

schener oerrund in het streekmuseum „Oud-Ehrenstein" te Kerkrade.

II. Het moerasveen van Voerendaal.

Voerendaal is een in vele opzichten merkwaardige plaats, die dit jaar wel bijzonder de aandacht trekt. Het is n.l. juist 900 jaren geleden dat Paus Leo IX, na een reis door Duitsland, in deze plaats de kerk wijdde; van het toenmalige gebouw is alleen de toren nog over.

Voerendaal heeft een bijna uitsluitend autochthone bevolking, iets, wat men niet meer aantreft in het Zuid-Limburgse mijndistrict, zeker niet in een grotere plaats. Hebben de vele kastelen, — nergens vind je er zoveel bij elkaar, — het dorp behoed tegen een invasie van vreemde elementen?

De kom der gemeente ligt in het noordoostelijk gedeelte van het moerasveengebied van Voerendaal, dat Jongmans en van Rummen rangschikken onder de geologische natuurmonumenten van Zuid-Limburg. De heer van Rummen heeft reeds menige excursie geleid naar kasteel Haaren, waar de typische veenbodem nog zo goed zichtbaar is.

Met recht mag het veengebied van Voerendaal gerekend worden tot de natuurmonumenten, want volgens van Baren hebben we hier te doen met het in Nederland unieke geval van een tektonisch bekken, dat aanvankelijk een meer was en later verveende. Aan Klein komt de eer toe, dit te hebben ontdekt.

We hebben hier te doen met de storting van Kunrade, die zich uitstrekt van even westelijk van Heerlen tot Croubeek bij Klimmen; Kunraderkrijt nu is tengevolge van deze storting in noordelijke richting circa 80 m verzakt, waardoor de laagvlakte van Voerendaal ontstond.

Deze laagvlakte wordt gedeeltelijk ingenomen door een veen, dat volgens Klein eveneens zijn ontstaan te danken heeft aan een inzinking. Het zuidelijk deel van het bekken van Voerendaal heeft nog een aparte daling ondergaan. Hierdoor wordt de afvoer van kleine uit het Noorden komende beken zeer bemoeilijkt. Daarbij komt nog de belangrijke factor, n.l. de aanwezigheid van een impermeabele laag, de Cerithienkleilaag of soms een andere kleilaag. Hierdoor kan het grondwater helemaal niet weg. Alleen dit feit verklaart reeds voldoende de vorming van een ondiep meer, waarin het be-

kende moerasveen van Voerendaal ontstond. Plaatselijk is hier door de aanwezige stroomgeulen een gedeelte van de kleiige onderlaag weggenomen, ook bebouwing en ontginning hebben later veel van de oorspronkelijk toestand bedorven.

Dat er veel water in de bodem stond, bewijst ook het feit, dat de mensen te Voerendaal in het water begraven werden. Van de bewoners van Ubaghsberg die in Voerendaal naar hun laatste rustplaats werden gebracht werd gezegd, dat zij driemaal dood gingen: de eerste keer thuis, de tweede keer onderweg, door het gehobbel van de boerenkar, waarop het lijk vervoerd werd en de derde keer stierven ze de verdrinkingsdood in Voerendaal.

Ten Oosten van het vroeger één geheel vormende moerasveen vinden we hier en daar nog kleine stukjes veen, waarvan de ondergrond ook door Cerithiënklei wordt gevormd (mondelinge mededeling van de heer van Rummen). De vindplaats van de *Bos* is ook een klein veen met als onderlaag een kleilaag, die blijkbaar geen of bijna geen water heeft doorgelaten.

En bovendien ligt dit veen ook in een kleine inzinking van het terrein in Zuidelijke richting. Deze in het Oosten van het bekken van Voerendaal gelegen plaatselijke veentjes mogen we gerust rekenen tot het moerasgebied van Voerendaal.

De vondst van de oeros te Voerendaal vertoont een merkwaardige overeenkomst met de vondst in het „Senckenberg-Moor” op 70 m. afstand van het Naturmuseum Senckenberg te Frankfurt a/M. In 1914 ontdekte men aldaar bij de funderingswerken van het Chemisch Instituut in de Robert Mayerstrasse een veengebied, met als ondergrond Cerithienklei, waaruit enkele beenstukken te voorschijn kwamen. Gelukkig stopte men direct het werk en begon men met grote ijver de veenlaag te onderzoeken. En met succes. 2.40 m. onder de oppervlakte van de veenlaag vond men in de turf de volledige schedel en nog meerdere beenstukken van *Bos primigenius*. Deze schedel en beenderen werden ondergebracht in het Naturmuseum Senckenberg. Daar men tevens een stuk veenlaag bewaard had en er ook nog enkele turfresten in de schedel waren blijven hangen, kon men 22 jaar later door pollenanalytisch onderzoek van de turf de ouderdom van het oerrund vaststellen.

Het Senckenberger rund is dan ook ongeveer 11.000 jaar geleden gesneuveld. Men kan zich heel goed voorstellen, dat zo'n rund juist in het moeras de dood vindt. Een oud ziek dier wil gaan drinken aan een plas, maar houdt niet voldoende rekening met de bedriegelijke oevers. Het zakt erin en heeft niet genoeg kracht om eruit te komen.

In een volgend artikel: „De herkomst van het Europese huisrund, *Bos taurus* L.” kom ik terug op de verspreiding en het uitsterven van *Bos primigenius* Boj. in Europa.

Literatuur.

- B a a s, J., Das Todesjahr unseres Ur's wird festgestellt. *Natur und Volk* Bd 66, H. 10, 1936.
- B a r e n, J. v a n, De Bodem van Nederland, Amsterdam 1920.
- B i n c k h o r s t v. d. B i n c k h o r s t, J. T., Esquisse géologique et paléontologique des couches crétacées du Limbourg. Maastricht 1859.
- C r a h a y, J. G., Notice sur les ossements en creusant le canal entre Maestricht et Hocht, lue à la réunion générale des amis des sciences, des lettres et des arts de Maestricht par Jn. G. Grahay, l'un de ses membres, le 4 Novembre 1823.
- C r e m e r s, J o s., *Bos primigenius* Bojanus. Oeros. *Natuurhist. Maandbl.* Jrg. 16, 1927, No. 4.
- J o n g m a n s, J. W. en V a n R u m m e l e n, F. H., De bodem van Zuid-Limburg, Zeist 1937.
- K l e i n, W. C., Tektonische und stratigraphische Beobachtungen am Südwestrande des Limburgschen Kohlenreviers, 1913.
- R u t t e n, L. M. R., Die diluvialen Säugetiere der Niederlande. 1909.
- S t r u n z, C h r., Die Ausgrabung des Ur's im Senckenberg-Moor an unserem Museum. *Natur und Volk*, Bd 66, H. 10, 1936.
- U b a g h s, C a s i m i r, L'age et l'homme préhistorique et ses ustensiles de la Station lacustre près de Maestricht. Liège 1884.
- V a n d e r V l e r k, I. M., Kwartaire Bovidae. De schedels en hoornpitten, welke zich bevinden in het Rijksmuseum van Geologie te Leiden. *Leidsche Geolog. Meded.* Dl. XIII 1942—1943.